

DE NALATENSCHAP

De nalatenschap

Een Joodse familiegeschiedenis

Menachem Kaiser

Vertaald door Fred Hendriks

2021

THOMAS RAP
AMSTERDAM

Copyright © 2021 Meir Menachem Kaiser
Copyright Nederlandse vertaling © 2021 Fred Hendriks
Oorspronkelijke titel *Plunder*
Oorspronkelijke uitgever Houghton Mifflin Harcourt, New York
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagillustratie Paul Bucknall/Arcangel Images
Foto auteur Beowulf Sheehan
Vormgeving binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort
ISBN 978 94 004 0547 9
NUR 320

thomasrap.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Voor Zaidy

Inhoud

DEEL I: Małachowskiego 12

Hoofdstuk 1 11

Hoofdstuk 2 29

Hoofdstuk 3 44

DEEL II: Riese

Hoofdstuk 4 61

Hoofdstuk 5 85

Hoofdstuk 6 97

Hoofdstuk 7 114

Hoofdstuk 8 130

DEEL III: Małachowskiego 34

Hoofdstuk 9 145

Hoofdstuk 10 157

Hoofdstuk 11 174

Hoofdstuk 12 190

Hoofdstuk 13 205

DEEL IV: Het Eeuwige Boek

Hoofdstuk 14 219

Hoofdstuk 15 233

Hoofdstuk 16 257

Hoofdstuk 17 265

Hoofdstuk 18 284

Nawoord 293

Dankwoord 309

Aantekeningen 313

DEEL I

Małachowskiego 12

1

De vader van mijn vader, Maier Menachem Kaiser, stierf in april 1977. Dat was acht jaar voordat ik geboren werd; ik heb hem niet gekend, we hebben geen opa-kleinzoonmomenten gehad, ik heb hem nooit een knuffel gegeven, hij heeft me nooit cadeaus gegeven waar mijn ouders niet zo blij mee waren, hij heeft me nooit op mijn donder gegeven omdat ik zo maar de straat op rende of me gezegd dat hij van me hield. Voor mij was hij de vader die mijn vader ooit had gehad, en dat was dat. Ik wist verbijsterend weinig over hem, veel minder dan je zou kunnen wijten aan het feit dat onze levens elkaar niet hebben overlapt. Wat wist ik wél? Ik kende de pitstops van zijn necrologie. Ik wist dat hij in Polen geboren was (maar niet in welke stad); ik wist dat hij de oorlog had overleefd (maar niets meer dan dat); en ik wist dat hij na de oorlog naar Duitsland was verhuisd, waar hij in 1946 met Bertha Ramras trouwde en één kind kreeg, mijn oom; daarna was hij naar New York geëmigreerd, waar mijn vader en mijn tante geboren zijn, en daarna naar Toronto, waar hij op zijn zesenvijftigste aan een hartkwaal overleden is.

Het beperkte beeld dat ik van mijn grootvader had, was gebaseerd op wat mijn vader me had verteld, gewoonlijk op de sterfdag van mijn grootvader, de *yahrtzeit*. Op die dag hebben mijn vader en ik een vast ritueel, elk jaar hetzelfde. Vlak voor

zonsopkomst wekt hij me en gaan we naar de sjoel, waar hij de diensten leidt en de kaddisj spreekt. Daarna haalt hij een paar flessen schnaps, een zak gebakjes en een zak crackers tevoorschijn. De pakweg tien aanwezige mannen komen bij elkaar, nemen een slok, eten wat gebak en zeggen tegen mijn vader: 'Moge zijn *nesjama* een *alijah* hebben.' Ze zeggen dit zoals je iemand fijne feestdagen toewenst: formeel, plichtmatig, maar niet onvriendelijk. Mijn vader antwoordt met *amein*, dank julie.

Na de sjoel rijden we met z'n tweeën naar de begraafplaats. Die is uitzonderlijk goed onderhouden en ingedeeld naar synagoge en buurt, met vage afscheidingen en geordende lanen: Beth Emeth, Minsker, Stopnitzer, Anshei Minsk. Zelfs in het hiernamaals zijn ze hier zedig: de mannen worden gescheiden van de vrouwen begraven.

We parkeren de auto en lopen naar het graf van mijn grootvader, waar we de Psalmen lezen. Er zijn psalmen voor elke gelegenheid. Op een begraafplaats lees je de hoofdstukken 33, 16, 17, 72, 91, 104 en 130; dan ga je naar hoofdstuk 119, dat bestaat uit tweeëntwintig alineas, een voor elke letter van het Hebreeuwse alfabet. Je leest de alineas die overeenkomen met de spelling van de naam van de overledene. Ik lees de psalmen heel snel; voor mij is dit gewoon het zoveelste spirituele klusje, en geroutineerd herkauw ik het Hebreeuws. Maar als ik klaar ben, heb ik niets te doen, kan ik nergens heen; zodoende sta ik daar voor het graf van mijn grootvader, verveeld maar niet rusteloos, en kijk ik naar mijn vader. Hij is een zeer knappe man, een vierkante kaak, een volle kop zwart haar, goed verzorgd. Hij draagt wat hij altijd draagt: een Dockers-broek, praktische schoenen, een wit of blauw overhemd, een donkere windjekker en een donkere honkbalpet (het maakt hem totaal niets uit welk logo erop staat: dat kan SWAT zijn, maar ook FUBU). Hij leest de psalmen veel trager dan ik, trager zelfs dan

zijn gebruikelijke bidtempo. Mijn vader is een gewoontedier, iemand die veel steun, zelfs een soort kracht, uit regels en routine haalt; zijn hartstocht komt alleen tot uiting in die vaste voorschriften. Ik weet niet wat mijn vader voelt en denkt als het om zijn vader gaat. Maar wat die gedachten en gevoelens ook zijn, hij toont ze – zij het onderdrukt – als hij rustig maar toch hoorbaar bij het graf van zijn vader bidt. Hij sluit zijn ogen zo stevig dat zijn slapen rimpelen. Bij bepaalde Hebreeuwse woorden gaat zijn stem omhoog en breekt. Mijn vader vergruizelt de woorden van de psalmist in zijn mond. Meestal huilt hij niet, maar in sommige jaren wel, snikloze, stoïcijnse tranen, en ik kijk hem steeds aan, ongemakkelijk, onzeker over wat ik moet doen, als ik al iets moet doen. Ik realiseer me nu dat dit de enige keren zijn dat ik mijn vader ooit heb zien huilen.

Op de grafsteen staat de volledige Hebreeuwse naam van mijn grootvader, die ook mijn volledige naam is: Meir Menachem Kaiser. (Mijn ouders hebben de Engelse spelling van ‘Maier’ aangepast.) Het is vreemd om je naam gegraveerd te zien staan op een grafsteen. Ik zal niet zeggen dat het me bangstigt of verontrust – ik ben nog jong, ik heb nog niet veel gedachten, diepzinnig of anderszins, over de dood – maar het is gewoon raar. De overige ruimte op de grafsteen wordt ingenomen door een kort Hebreeuws gedicht, een woordspeling op zijn naam: ‘Meir’ is afgeleid van het Hebreeuwse woord voor ‘licht’, ‘Menachem’ van het woord dat ‘troost’ betekent. ‘Het licht [Meir] is van ons weggenomen / We hebben geen troost [Menachem].’

Als gedicht stelt het niet veel voor, maar het is oprecht, direct, pretentieloos. Ik ben er zeker van dat het gedicht de mensen die mijn grootvader hebben gekend aansprak, en blijft aanspreken.

Ik heb mijn grootvader nooit gekend; mij spreekt het ge-

dicht niet zo aan. Ik ben niet gevoelloos – op een begraafplaats voel je iets: je voelt de vorm van verdriet, je voelt een steek van empathie voor anderen die zo'n diep verlies ervaren – maar mijn grootvader is voor mij bijna net zo abstract als zijn grootvader, wiens naam zelfs mijn vader niet kent. De afwezigheid van mijn grootvader is een dor en niet-tragisch feit. Dat ik zijn naam draag, is louter een kwestie van timing: als een van mijn twee oudere zussen een man was geweest, zou die de naam Meir Menachem hebben gekregen. Het was een naam die al acht jaar in de lucht hing, wachtend op een jongen op wie hij kon neerdalen.

Als mijn vader klaar is met de psalmen, rapen we allebei een steen van de grond op en leggen die boven op de grafsteen, een gewoonte waarvan ik de oorsprong niet ken maar die ik interpreteer als: ik was hier, ik heb aan je gedacht. Terwijl we de begraafplaats verlaten, praat mijn vader, die zich gepijnigd, of droevig of misschien eenzaam voelt, over zijn vader. Maar hij zegt niet veel, en zijn beschrijvingen reiken bijna nooit verder dan frustrerend slappe algemeenheden; hij komt bijna nooit met anekdotes, citaten, conflicten, tegenslagen, overwinningen, gewoonten, eigenaardigheden, met iets wat enige vorm zou kunnen verlenen aan de dode man die we zojuist hebben bezocht. Een keer vertelde mijn vader me dat mijn grootvader een gezondheidsfreak was. 'Hij deed aan yoga lang voordat het trendy werd,' zei mijn vader. 'Hij stond elke dag op zijn hoofd.' Een andere keer vertelde hij dat mijn grootvader last had van zweren en magnesiummelk dronk. Weer een andere keer vertelde hij me dat mijn grootvader en ik erg op elkaar leken. Ik vroeg mijn vader daar meer over te vertellen: in welk opzicht lijk ik dan op Zaidy? Mijn vader schudde zijn hoofd en zei: 'Ik weet het niet, ik kan het gewoon zien.'

Er zijn foto's van mijn grootvader, maar niet veel, en de meeste foto's ogen formeel en geposeerd. Hij is knap, kaal en

ziet er goed uit in een kostuum. Hij heeft een breed, gladgeschoren gezicht en wangen die opbollen als hij glimlacht.

We wisten dat mijn grootvader als enige van zijn familie de oorlog had overleefd, dat zijn ouders en de rest van het gezin waren vermoord, net als vrijwel alle andere leden van zijn familie. Maar als kennis was dit donkere materie. Wij wisten niets van zijn leven voor of tijdens de oorlog. We wisten niet in welke concentratiekampen hij had gezeten of wat zijn vader voor de kost had gedaan. We wisten niets over zijn ouders, tantes, ooms, neven en nichten; mijn vader en zijn broer en zus – laat staan mijn generatie – zouden de namen van mijn grootvaders gezinsleden niet kunnen noemen; ze zouden niet eens zeker weten hoeveel het er waren. We wisten dat ‘ze’ gestorven waren, maar we hadden geen idee wie ‘ze’ waren. We wisten niet waar ze gestorven waren of hoe ze gestorven waren. Dus toen mijn grootvader stierf, stierven zij een ander soort dood.

In 2010 ging ik voor het eerst naar Polen, om redenen die niets met mijn familiegeschiedenis te maken hadden: ik had zojuist een onderzoeksproject in Litouwen afgerond en bracht Rosj Hasjana door in Kraków. Maar nu ik er toch was, vond ik dat ik de geboortesteden van mijn grootouders moest bezoeken, niet zozeer als een verplichting, maar meer omdat het nu eenmaal zo hoorde. Als je naar de stad gaat, bezoek je je verwanten en zeg je gedag; als je op de *yahrtzeit* van je grootvader in Toronto bent, ga je naar zijn graf en lees je psalmen; als je voor het eerst in Polen bent, reis je naar de geboortestreek van je grootouders en maak je foto's. Je gaat erheen, en voor de rest van je leven kun je zeggen dat je er bent geweest.

Ik belde mijn vader en vroeg hem waar zijn ouders vandaan kwamen. Van zijn moeder wist hij het niet helemaal zeker (Oświęcim, of misschien Rzeszów?), maar zijn vader kwam zonder meer uit Sosnowiec, een grote stad in het woiwodschap

Silezië, de plek waar in het verleden het Russische, het Pruisische en het Oostenrijks-Hongaarse rijk elkaar kusten. Ik zocht de stad online op en zag dat hij maar op zeventig kilometer van Kraków lag; ik kon gemakkelijk in één dag op en neer reizen. Ik zei tegen mijn vader dat ik dat zou doen. Hij zei dat hij dat een fijn idee vond.

Mijn vader was nog nooit in Sosnowiec geweest, en het was duidelijk dat hij geen brandend verlangen koesterde om er ooit heen te gaan, al was hij wel een paar keer in Polen geweest, met luxueuze bustours langs steden, sjetels, kampen en graven van beroemde rabbi's. Ik denk niet dat hij de geboorteplaats van zijn vader actief meed, want als de gids had aangeboden die steden aan te doen, zou mijn vader dat graag hebben geaccepteerd. Maar hij had nooit de drang gevoeld om voor zichzelf zo'n reis te organiseren. Al met al leek mijn vader onverschillig: Sosnowiec was de plaats waar zijn vader was geboren, waar hij had meegemaakt wat hij had meegemaakt, het is wat het is. Deels komt dit door zijn karakter: mijn vader is niet sentimenteel, hecht zich niet aan voorwerpen en plaatsen. Maar het is ook duidelijk dat de tweeslachtigheid van mijn vader jegens Sosnowiec tot op zekere hoogte bepaald is door het stilzwijgen van zijn vader: de wijze waarop wij intrinsieke en extrinsieke betekenissen rangschikken nemen we deels van onze ouders over. Als mijn grootvader vaak over zijn jeugd had verteld, als hij zijn huis, zijn school, zijn straat en het getto in grootse, liefdevolle en afschuwelijke details had beschreven, zou zich een soort ongebonden, afgeleide, maar niettemin reële nostalgie in zijn kinderen hebben genesteld. Ze zouden van Sosnowiec hebben gedroomd. Dus wie vraagt wat Sosnowiec voor mijn vader betekende, vraagt in feite wat Sosnowiec voor mijn grootvader betekende. En die vraag is veel moeilijker te beantwoorden.

Ik vroeg mijn vader of hij relevante adressen had, en hij

dacht van wel, maar daarvoor moest hij eerst wat papieren doorspitten. Een paar uur later belde hij me terug en gaf me het adres Małachowskiego 12; hij was er vrij zeker van dat zijn vader daar was opgegroeid. Mijn vader vertelde ook dat dat gebouw zelfs van mijn overgrootvader was geweest en dat mijn grootvader na de oorlog tevergeefs had geprobeerd het weer terug te krijgen. Twintig jaar geleden had mijn vader, op aandringen van mijn grootmoeder, de documenten van mijn grootvader laten vertalen en onderzocht of het gebouw nog terug te vorderen was. Maar dat was op niets uitgelopen, iedereen had gezegd dat hij het maar beter kon vergeten, dat het niet mogelijk was of niet de moeite waard. Al die informatie was interessant – ik had nog nooit iets over deze kwestie gehoord – maar van ondergeschikt belang. Het belangrijkste voor mij was dat ik een adres had, dat ik als bestemming een specifieke plek in een specifieke straat had, en niet een grote onbestemde stad: mijn kaart van Sosnowiec had nu een soort gedachtenistopografie. Als je op zoek gaat naar je oorsprong, is het belangrijk dat je naar specifieke plaatsen kunt. Je wilt weten naar welke stad je moet gaan, naar welke straat, naar welk huis, welke kamer. Je wilt zo specifiek mogelijk zijn.

Ik nam de trein van Kraków naar Katowice, en vandaar een tweede trein naar Sosnowiec. Vanaf het treinstation liep ik naar Małachowskiego. De straten waren smal, het wegdek zat vol gaten, het wemelde van de kleine, nijldige auto's en weerspannige trams, en tussen de huizen hing een wirwar van ontelbare draden. Ik zag meteen dat Sosnowiec niemands favoriete vakantiebestemming kon zijn. De stad was mistroostig, haveloos en grijs, zowel qua kleur als qua sfeer. Was ik verrast? Ik weet het niet. Voor Amerikaanse Joden die met een camera om hun nek en mythische herinneringen in hun hoofd rondtrekken door het *alte heim* is het enigszins gemeengoed om verrast te zijn door de stad waar je geëmigreerde grootouders

zijn opgegroeid. (Het is zo stads! Zo modern!) Ze koesteren een sentimenteel vooroordeel uit een sprookjesboek, dat echter behoorlijk hardnekkig kan zijn. Zoals ik niet had verwacht dat er nog kippen, paarden en boeren over straat zouden lopen, had ik ook niet verwacht dat Małachowskiego 12 een bescheiden maar robuuste houten hut zou zijn met een rokende schoorsteen en een geheime kelder; maar onwillekeurig doe je het toch: als je je een voorstelling maakt van de Poolse geboortestad van je grootvader, denk je (want zo zijn we geconditioneerd) aan landelijk, groen, schilderachtig, ouderwets, sjteltachtig. Sosnowiec is niets van dat alles. Sosnowiec is geen dorp, is geen sjtelt en is niet pittoresk. Het is een grauwe, post-industriële stad. Dat is wat betreft geschiedenis, esthetiek en sfeer helemaal correct. Steenkoolmijnen waren eeuwenlang de drijvende kracht achter de economie in de regio, en dat voel je: de stad doet groezelig, somber en melancholisch aan. Sosnowiec voelt als een hoestbui. De architectuur is laag, alledaags, Sovjetachtig, vol beton: de meeste gebouwen werden na de oorlog gebouwd of gerenoveerd en zijn utilitaristisch, hoekig, uitgewrongen grijs of beige.

Ik vond de straat zonder problemen: Małachowskiego is een grote verkeersader die het stadscentrum doorsnijdt en grotendeels wordt omzoomd door doosachtige appartementencomplexen en gemeentelijke bestuursgebouwen. Nummer 12 was een van die doosachtige appartementencomplexen. Het was, zoals gebruikelijk in dit deel van de wereld, een geschakeld gebouw. Het zou veel nauwkeuriger zijn om het te omschrijven als het laatste kwart deel van een no-nonsenseconstructie die bijna het hele stuk tussen twee dwarsstraten bestrijkt. Maar het adres van het aanpalende deel is Małachowskiego 14, en dat adres hield geen verband met mijn grootvader en was daarom voor mij niet interessant. Nummer 12 was vijf verdiepingen hoog en had twee rijen met ondiepe witte balkons die als rib-

ben uit de gevel staken. De kleur was vaalbeige. Het zag er uitzonderlijk gewoontjes uit, maar niet helemaal saai.

Ik stond aan de overkant van de straat en bestudeerde de façade, het wasgoed dat over de balkons was gedrapeerd, de vele satellietschotels. Ik was ontroerd, had het gevoel alsof dit een belangrijk moment voor me was, gaf toestemming aan de geschiedenis van mijn grootvader om neer te strijken op, in, dit alledaagse gebouw. Ik prentte mezelf in dat dit het gebouw moest zijn waar mijn grootvader was opgegroeid. Waar anders? Ik had geen ander adres, dus hier moest het zijn. Ik nam wat foto's. Voorbijgangers keken mij en mijn camera argwanend aan. Ik begreep hun behoedzaamheid. Ik begreep dat ik hier niet thuishoorde. Ik voelde het. Ik was een buitenstaander, een toerist, absoluut geen ingezetene. Ik voerde mijn stomme nostalgiedans uit. Het feit dat ik (in zekere zin) uit Sosnowiec afkomstig was en er was teruggekeerd, betekende alleen maar dat ik hier zelfs nog minder thuishoorde. Terwijl ik daar voor het gebouw van mijn grootvader stond, voelde ik haarscherp dat ik geen band met deze plek/die tijd had, maar dat ik juist was afgesneden van het verleden. Hoe literair of metaforisch ik het ook bekeek, dit was niet mijn thuis. Mijn grootouders hadden al het mogelijke gedaan om deze geschiedenis uit te wischen. En daar waren ze in geslaagd, toch? Hoewel hij de zoon van twee Polen was, zou mijn vader het idee dat hij Pools was bespottelijk vinden. Er was geen verlangen naar Polen doorgegeven. Er waren geen zaden van nostalgie geplant.

Een oude man kwam naar buiten gelopen, en ik rende naar hem toe en gebaarde dat hij de deur moest openhouden. Hij was een vriendelijke buurman, en niet nieuwsgierig; glimlachend hield hij de deur vast. Binnen was het somber, slecht verlicht, maar niet smerig of vervallen. Het was alsof je een brandbestendig instellingsgebouw betrad. Ik liep de trappen op en af. Op elke verdieping waren vier of vijf appartementen

en ik bekeek elke deur alsof die misschien zou prijsgeven dat hij de deur van mijn grootvader was geweest. Maar uiteraard maakte geen enkel appartement zich bekend als het appartement waar mijn grootvader tachtig jaar daarvoor was opgegroeid. Ik had op een deur kunnen kloppen, had kunnen proberen uit te leggen wie ik was, wat ik in dit gebouw deed, wat ik bij deze voordeur deed. Maar ik was verlegen. Ik had toch al het idee dat ik me op verboden terrein bevond. Ik was naar binnen gegaan, dichterbij zou ik niet komen.

Ik ging naar het gemeentehuis, waar een geduldige ambtenaar de naam van mijn grootvader opzocht. Dat duurde een poosje – ik was ervan uitgegaan dat de officiële naam van mijn grootvader net zo gespeld werd als die van mij en had haar simpelweg mijn rijbewijs gegeven –, maar uiteindelijk kwam de ambtenaar op de proppen met een groot, in leer gebonden boek en liet me een handgeschreven aantekening zien, in prachtig cursief, die de onderste helft van de bladzijde in beslag nam en de geboorte van mijn grootvader afkondigde, *Mai-er-Mendel Kajzer* ('Mendel' is de Jiddische koosnaam voor Menachem), de zoon van Moshe en Sura-Hena.

Daarna liep ik naar het station en nam de trein. Het voelde als een definitief afscheid van Sosnowiec; er was geen reden om te denken dat ik hier ooit nog eens zou terugkeren. Waarom zou ik? Ik had de stad gezien waar mijn grootvader vandaan kwam, ik had het gebouw gezien waarin hij was opgegroeid, ik had een handgeschreven geboortebericht van hem opgeduikeld, ik had mijn foto's gemaakt. Als pelgrimstocht was dit een eenmalige onderneming. De enige reden waarom ik terug zou willen komen, was als ik antwoorden wilde vinden op openstaande vragen, maar ik had geen vragen en voelde geen behoefte om vragen op te werpen.

Elk jaar reizen honderden of zelfs duizenden Joden naar steden met moeilijk uitspreekbare namen, waar hun ouders of grootouders of overgrootouders vandaan zijn gekomen. Ze vliegen naar Oekraïne, Polen, Litouwen, Letland, Roemenië, Hongarije, Wit-Rusland, ze boemelen met knarsende treinen en volgepakte bussen, nemen halfgare gidsen in de arm, kloppen op voorouderlijke deuren, vragen oude mensen smekend of ze deze naam herkennen, hebben verwarrende en betekenisvolle gesprekken met de plaatselijke bevolking, proberen de fragmentarisch overgeleverde herinneringen in kaart te brengen. In het algemeen is het een opwindende, beladen, emotionele reis (hoe kan het ook anders?). Het is een soort gedachtenissafari.

De bestemming van de reis is zowel mythologisch als geografisch. In het hart van deze families ligt een verhaal. Hoe heeft hij kunnen overleven? Hoe heeft zij kunnen ontsnappen? Wat hebben ze meegemaakt? Het verhaal kan deels bekend zijn, of zelfs volkomen onbekend, maar het is wel bekend dat er een verhaal is. Het is meer anekdotisch dan historisch: het is persoonlijk, het leeft. Deze nakomelingen leggen enorme afstanden af om vragen te stellen, onderzoek te doen, een glimp op te vangen van het verhaal en het aan te raken.

De woonplaats is belangrijk, omdat die het toneel van het verhaal vormt. (Voor de rest is de plek volkomen oninteressant, gewoon een van de tienduizenden sjetels: ik zou niet al die moeite doen om de Poolse geboorteplaats van iemand anders z'n grootvader te bezoeken.) Gewone toeristen geven zichzelf over aan de plaats ('Kunt u ons een goed restaurant aanbevelen?'). Ze herkennen, huldigen en versterken de scheidslijn tussen plaatselijk en niet-plaatselijk. Gedachtenistoeristen zijn echter op een missie. Ze proberen de stad over te halen zijn verborgen geheimen prijs te geven. De vraag is niet 'Wat is dit voor een stad?', maar 'Wat is de betekenis van deze

stad?' Ze vervagen de scheidslijn tussen plaatselijk en niet-plaatselijk. Ik kom hier niet vandaan, maar ik kom hier vandaan. Het doel van de reis is niet zozeer de stad ervaren, als wel de mythe van de stad bekrachtigen of verhelleren of bewerken. Gedachtenistoeristen proberen geesten te vinden en met hen te praten. Soms slagen ze daarin.

Dat de nakomelingen net zo gemakkelijk de Jiddische naam van de stad gebruiken als de Poolse, levert een zeer handige metafoor op.

Tot op zekere hoogte is dit vergelijkbaar met de drang van mensen om hun afkomst uit te pluizen (Waar kom ik vandaan? Wie zijn mijn mensen?), maar dan duizend keer sterker, aangezien de meeste takken van de familiestamboom met een afgrijselijke abruptheid zijn afgebroken. Op een ander niveau is het een manier om dichterbij een onzegbare tragedie te komen, al is het maar een klein stapje. (Hier ligt een geweldige oscillerende dissonantie: aan de ene kant is je grootvader al zijn verwanten kwijtgeraakt; aan de andere kant is zijn verhaal niet bijzonder, bijna een cliché.) Waar zijn deze nakomelingen naar op zoek? Soms is het duidelijk. Soms worden hun vragen beantwoord met een bezoek aan een archief of een gesprek met een bejaarde ingezetene. Maar ik denk dat ze vaak op zoek zijn naar antwoorden op vragen waarvan ze niet weten hoe ze die moeten stellen, vragen die ze niet kunnen formuleren. Als je bent opgegroeid te midden van Holocaustoverlevenden, weet je waar ik het over heb. Als je dat niet bent, probeer je dan voor te stellen dat je je een voorstelling probeert te maken van de innerlijke staat van een overlevende.

In de jaren daarna bracht ik veel tijd door in Polen, soms om onderzoek te doen, soms alleen maar vanwege die documenten die stof lagen te verzamelen in de kast en omdat mijn vader het gebouw in Sosnowiec geregeld ter sprake bracht. Hij moe-

digde me aan een kijkje te nemen, om te zien of er nog iets anders was, of ik nog iets kon doen. Dat het meer dan vier jaar duurde voordat ik na die eerste keer de documenten opnieuw ging lezen, geeft wel aan hoe weinig urgent de kwestie leek. Het dossier lag in Toronto, in het huis van mijn ouders, en de paar keer per jaar dat ik hen bezocht vergat ik steeds dat ik er nog eens een keer naar moest kijken.

In de zomer van 2015 was ik enkele weken in Kraków en faxte mijn vader me eindelijk een kopie van het dossier. Het was een dik pak, vijftig of zestig bladzijden, in het Pools, Duits en Engels. En het was een zootje: originele documenten, doorslagen, vertalingen, vertalingen van vertalingen.

Maar toen ik ze eenmaal had geordend, doemde een verhaal op, al was het een verhaal zonder plot of einde. Er was alleen maar frustratie: twintig jaar lang had mijn grootvader geprobeerd het pand van zijn familie terug te vorderen of ten minste er compensatie voor te krijgen; en twintig jaar lang had hij niets bereikt. De meeste documenten waren brieven naar en van mensen en instellingen die hem niet konden of wilden helpen. Een advocaat in Sosnowiec eiste een fors voorschot en 'de sterfdata en -plaatsen [van uw oom en vader] en getuigen die de informatie kunnen bevestigen'; een absurd en onmogelijk verzoek, mijn grootvader heeft er niet eens op gereageerd. Hij vroeg een Poolse vriendin of ze de gemeentearchieven wilde doorpluizen om te zien of er een mogelijkheid tot compensatie van de Poolse of Duitse overheid bestond; ze schreef terug dat ze geen toegang tot de archieven kon krijgen en dat compensatie sowieso zo goed als onmogelijk was. Mijn grootvader schreef naar rabbi Brandys, het hoofd van de Joodse gemeenschap van Sosnowiec, om een certificaat te vragen met de bevestiging dat hij de eigenaar van het pand Małachowskiego 12 was; Brandys antwoordde kortaf: 'De Joodse gemeenschap is niet bevoegd een dergelijk document te verstrekken.'

De beste kans op compensatie kreeg mijn grootvader in 1957, nadat de Amerikaanse regering de Foreign Claims Settlement Commission (FCSC) had ingesteld. Deze commissie registreerde claims van Amerikaanse staatsburgers tegen Polen in verband met onroerend goed dat tijdens de oorlog was ont-eigend. Op de aanvraag van mijn grootvader vermeldt hij het verlies van een pand ter waarde van 58.000 zloty, ongeveer 400 dollar (zo'n 3000 euro anno 2020). In 1960 besloot Polen 40 miljoen dollar te betalen aan mensen met terechte claims; mijn grootvader heeft het nieuws ongetwijfeld gehoord, hij heeft ongetwijfeld gedacht dat zijn formulier werd verwerkt en zijn claim werd onderzocht.

Maar hij hoorde niets, geen bevestiging, zelfs geen afwij-zing. Negen jaar nadat hij zijn aanvraag had ingediend, vroeg hij een advocaat in New York, Alberti genaamd, om de zaak te onderzoeken.

Alberti meldde aan mijn grootvader dat hij zijn claim niet op de juiste wijze had ingediend, en dat hij eigenlijk zelfs he-lemaal geen claim had ingediend: de FCSC had om een ander formulier gevraagd, dat alleen beschikbaar was in 1961. Mijn grootvader wist daar blijkbaar niets van. Ik begrijp niet hoe hij het nieuws heeft gemist, aangezien de FCSC uitgebreid ruchtbaarheid had gegeven aan de kwestie en in New York zelfs een kantoor had geopend om de claims te verwerken. Te-gen de tijd dat hij Alberti had aangeschreven, was het te laat. Claims die na 31 januari 1965 waren ingediend, werden niet geaccepteerd.

Mijn grootvader moet enorm teleurgesteld zijn geweest. Ja-renlang had hij geprobeerd zijn weg te vinden in deze afstan-delijke bureaucratieën, tevergeefs had hij de hulp van vrien-den, vreemden en juristen ingeroepen. En toen bood de Amerikaanse regering een opening, een kans om ten minste gedeeltelijk compensatie te krijgen voor wat zijn familie was

ontnomen. Maar hij had de instructies niet goed begrepen. Hij had zijn kans verprutst.

In 1969 had mijn grootvader veel documenten in het Duits laten vertalen en twee voormalige inwoners van Sosnowiec gevraagd in een officiële verklaring te bevestigen dat de familie Kajzer eigenaar was van het pand Małachowskiego 12; blijkbaar trof hij voorbereidingen om een claim in te dienen bij het Duitse hof. Hij had ook de beheerder van het gebouw, Konrad Moszczyński, met wie hij heel sporadisch contact had, gevraagd hem een notariële kopie van het hypotheekregister toe te sturen. Dit was juridisch gezien verreweg het meest relevante document van de stapel. Het was een klein velletje papier, slechts zo'n tien centimeter lang, met onderaan een groot zegel van het kantongerecht Sosnowiec. Het document verklaarde: '... op basis van een besluit op 22 april 1936 van de afdeling Hypotheken van de gemeente Sosnowiec is de hypotheekakte van het pand Małachowskiego 12, land- en hypotheekregistratienummer 1304, overgedragen aan Moshe en Sura-Hena Kajzer, een echtpaar, 68%, en aan Shia en Gitla Kajzer, 32%.' Om een of andere reden heeft mijn grootvader zijn claim nooit ingediend, althans daar zijn geen bewijzen voor. En dit is het einde van het papieren spoor.

Ik had het niet verwacht, maar ik raakte ontroerd toen ik deze documenten las, dit verhaal uitploos. Tot op zekere hoogte kwam dit doordat ik woorden las die mijn grootvader zelf had geschreven. Woorden, zelfs woorden in een brief aan een advocaat of op een Amerikaans overheidsformulier, zijn als voetafdrukken. Maar behalve de namen van zijn ouders en het feit dat ze een textielonderneming hadden gehad, onthulde het dossier weinig biografische informatie. Dit was geen dagboek, het bevatte geen spoor van dat soort openlijke intimiteit.

En toch.

Ik kon me de wanhoop van mijn grootvader voorstellen,

zijn teleurstelling. Ik zag voor me hoe hij in zijn wit-roze keuken de brieven openscheurde, met versnellende ademhaling en groeiende kwaadheid de woorden tot zich nam. Niet kwaad op de advocaten, op rabbi Brandys of op de commissie, maar op hen allemaal, op iedereen die hem in de weg stond, op iedereen die niet kon of wilde helpen, op iedereen die dit deed en het liet gebeuren, op de mensen die het ongestraft voorbij lieten gaan, op de stad Sosnowiec, het land Polen, de Duitsers, de Amerikanen en misschien ook God. Hij moet wel een verband hebben gelegd tussen het relatief geringe onrecht dat hij zijn erfenis niet kon veiligstellen en de onzeglijke tragedie die hem tot enige erfgenaam had gemaakt. Hij was zeer volhardend. Mijn grootvader vroeg en vroeg en vroeg: de advocaat uit New York, de advocaat uit Sosnowiec, de rabbi uit Sosnowiec, de Poolse regering, de Amerikaanse regering – iedereen was vriendelijk en begaan (afgezien van de rabbi), maar het antwoord was altijd nee.

In het dossier maakt mijn grootvader een zakelijke, afstandelijke indruk. Maar onwillekeurig begon ik me toch af te vragen wat er onder het oppervlak broeide. Wat betekende het gebouw voor hem? Was zijn eindeloze bureaucratische worsteling een vervanging voor een diepere, meer persoonlijke, minder goed te verwoorden worsteling? Zag mijn vader dit als zijn enige kans om een klein beetje gerechtigheid te krijgen? Later vertelde mijn vader dat zijn vader voor 50.000 dollar aan spaargeld had meegenomen toen het gezin in 1963 naar Toronto verhuisde. Omgerekend komt dat neer op ruim 425.000 euro vandaag de dag. Ik was verbaasd. Op grond van het beeld van mijn grootvader dat naar voren kwam uit het dossier, verkeerde ik in de veronderstelling dat hij behoorlijk krap bij kas zat. ‘Als Zaidy zoveel geld had,’ vroeg ik mijn vader, ‘waarom dan al die *agmas nefesj* om 400 dollar?’ Waarom al die zielenpijn? Mijn vader zei dat hij dat niet wist.

Het was sentimenteel en onpraktisch om alsnog werk te willen maken van een zeventig jaar oude claim op een saai gebouw in Sosnowiec. Mijn vader, die steeds onsentimenteler en praktischer werd, een echte kosten-batenman, had zich ermee bemoeid namens zijn moeder, maar nadat die was overleden, was hij ermee gestopt. Sosnowiec en alles wat ermee te maken had werd een verre en vergeten geschiedenis. Voor zover mijn vader er überhaupt over nadacht, ging hij ervan uit dat een of ander pand in een of ander Pools stadje weinig waard zou zijn, zeker niet genoeg om de tijd en moeite te rechtvaardigen die nodig waren om allerlei juridische manoeuvres uit te voeren in een land dat niemand begreep of vertrouwde. Zo had ik er zelf ook in gestaan.

Hoewel ik niets wist van mijn grootvaders tijd in de oorlog of van zijn geschiedenis voor de oorlog, is dat geen ongemakkelijke onwetendheid. Ik bedoel daarmee dat ik dat deel van zijn verleden nooit als een geheim heb ervaren, dat het voor mij nooit verboden is geweest met schaamte of trauma. Ik heb in deze leemte nooit het gebonk van verdrongen emoties bespeurd, hoewel het er op een bepaald niveau natuurlijk wel is: mijn grootvader heeft meegemaakt wat hij heeft meegeemaakt en heeft zijn kinderen nooit iets verteld. Maar het heeft nooit aangevoeld als verboden kennis, alleen maar als verloren kennis, alsof hij gestorven is voordat hij het iemand kon vertellen of voordat iemand hem ernaar gevraagd had. Ik weet niet waarom mijn grootvader zijn kinderen niet verteld heeft over wat hij was kwijtgeraakt. Beschermdde hij hen, beschermdde hij zichzelf, bouwde hij een nieuw leven op? Ik weet het niet. Maar wat het ook was, zijn kinderen – mijn vader en diens broer en zus – leken er niet door belast te zijn. Mijn vader heeft me uitgelegd dat het in zijn jeugd allemaal normaal was, dat alle ouders van zijn vrienden overlevenden waren, dat niemand die hij kende grootouders had. En dat dit zo normaal was, is alle-

maal doorgegeven aan een volgende generatie; voor mijn zussen en mijn broer en mijn neven en nichten is het detailloze familiegeschiedenis geworden: onze grootvader was een overlevende, hij heeft meegemaakt wat hij heeft meegemaakt, het is onze nalatenschap, maar wij, of althans ik, zijn nooit specifiek ontregeld geraakt door deze nalatenschap; ze is er simpelweg altijd geweest.

Maar toen las ik het dossier, zag ik hoe mijn grootvader meer dan twintig jaar lang tevergeefs had geprobeerd terug te vorderen wat zijn familie was kwijtgeraakt. Daar lag een kans, dacht ik, om me te laten ontregelen. Het pand was misschien een middel om toegang te krijgen tot een geschiedenis, een persoon, waarvan ik altijd had gedacht dat die ontoegankelijk was, voorgoed gesloten.